

ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ,
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ
& ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑ

ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ,
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ
& ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑ
(13 και 14 Μαρτίου 2019)

ΑΘΗΝΑ 2019

Στο δάσκαλό μας, οι μαθητές του

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	v
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	vii
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ	ix

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

<i>Προσφώνηση του Κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητή Απόστολου Β. Νικολαΐδη</i>	3
<i>Χαιρετισμός του Προέδρου του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αναπληρωτή Καθηγητή Θωμά Αντ. Ιωαννίδη</i>	5
<i>Χαιρετισμός της Αναπληρώτριας Προέδρου του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευσιολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Κυριακής (Κίρκης) Κεφαλέα</i>	7
<i>Χαιρετισμός του Αιδεσιμολογιώτατου π. Εμμανουήλ Πρατσινάκη</i>	9

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ (Αίθουσα Τελετών Πανεπιστημίου Αθηνών)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών: «Σάββας Αγουρίδης: Ο ρηξικέλευθος βιβλικός επιστήμων και θεολόγος»	17
--	----

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Α΄

- ΘΩΜΑΣ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Ο Σάββας Αγουρίδης ως ερμηνευτής της Καινής Διαθήκης»** 33
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου: **«Κατανόηση και πρόσληψη της πατερικής ερμηνευτικής κατά τον Σάββα Αγουρίδη»** 45
- ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Η Επί του Όρους Ομιλία και η πρόσληψή της από τον σύγχρονο “αναγνώστη”. Το “παράδειγμα” του κυρού Σάββα Αγουρίδη»** 51
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Οι “Νεολαίοι του Ιησού”, κατά Σάββα Αγουρίδη: Εποικοδομώντας σε μια βάσιμη υπόθεση (Τεκμηρίωση – Αξιολόγηση – Πρόσληψη – Προοπτική)»** 79
- ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ ΧΑΤΖΗΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Λέκτωρ (αφυπ.) του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Η συμβολή του Καθηγητή Σάββα Αγουρίδη στη Σπουδή της Αποκαλυπτικής Γραμματείας»** 105

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Β΄

- ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Η κοινωνική προσφορά του Καθηγητή Σάββα Αγουρίδη»** 115
- ΣΤΕΛΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Ο Σάββας Αγουρίδης ως θρησκευολόγος»** 119
- π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Επίκουρος Καθηγητής (αφυπ.) του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Ο Καθηγητής Σάββας Χ. Αγουρίδης ως ιστορικός»** 129
- ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΑΘΟΚΩΣΤΑ, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Σάββας Αγουρίδης: Ένας οικουμενικός δάσκαλος»** 133
- Δρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΟΥΛΗΣ, Διδάσκων στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.: **«Ο Σάββας Αγουρίδης ως μελετητής του Μοναχισμού»** 139

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με πολλή χαρά παραδίδουμε στη δημοσιότητα τα Πρακτικά της Διημερίδας που η Κοσμητεία της Θεολογικής Σχολής οργάνωσε και πραγματοποίησε 13 και 14 Μαρτίου 2019 στην Αθήνα, αφιερωμένης στην προσωπικότητα και το έργο του Ομότιμου Καθηγητή και πρώην Κοσμήτορα της Σχολής Σάββα Αγουρίδη με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 10 ετών από την εκδημία του.

Στη Διημερίδα αυτή, που την εμπνεύστηκαν και πρωτοστάτησαν ως εισηγητές μαθητές του αείμνηστου διδασκάλου, διασκορπισμένοι στην ελληνική και διεθνή επιστημονική κοινότητα, αναδείχθηκε η τεράστια προσφορά του Σάββα Αγουρίδη όχι μόνο στη θεολογική επιστήμη και τον διεπιστημονικό διάλογο με αφετηρία την Καινή Διαθήκη, αλλά στην Εκκλησία και την Κοινωνία με επίκεντρο το έντονο ενδιαφέρον του για την εκκλησιαστική ζωή, τον εμπερίστατο άνθρωπο, τις μειονότητες και τα κοινωνικά προβλήματα.

Στις Εισηγήσεις που εμπεριέχονται στα ανά χείρας Πρακτικά αναδεικνύονται αφενός η ερμηνευτική δεινότητα, αλλά και το εύρος και βάθος του ερμηνευτικού έργου του αείμνηστου Αγουρίδη, και αφετέρου το άνοιγμά του σε άλλους επιστημονικούς χώρους, όπως η Θρησκευσιολογία, η Οικουμενική Κίνηση, η Ιστορία και η Κοινωνιολογία. Ο αναγνώστης έχει επιπλέον την ευκαιρία να ανιχνεύσει τις επιδράσεις που άσκησε η προσωπικότητα και η σκέψη του Καθηγητή στους μαθητές του.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τους συνεργάτες της Κοσμητείας, Αικατερίνη Μάντη, Αθανασία Σιλβέστρου, Ε.Τ.Ε.Π. και Δημήτριο Αλεξόπουλο, υποψήφιο διδάκτορα της Θεολογικής Σχολής για τη συμβολή τους στην επιμέλεια έκδοσης αυτών των Πρακτικών, ιδιαίτερα όμως τον Αιδεσιμολογιώτατο π. Εμμανουήλ Πρατσινάκη που εκθύμωσ την χρηματοδότησε.

Σημειώνουμε, τέλος, ότι σεβαστήκαμε για ακόμη μια φορά την ταυτότητα των κειμένων, με τις παρεμβάσεις μας να έχουν μόνο τεχνικό χαρακτήρα, και ότι η απουσία κάποιων εισηγήσεων οφείλεται αποκλειστικά στους ίδιους τους εισηγητές.

Ευχόμαστε η Διημερίδα αυτή με την έκδοση των Πρακτικών της να γίνει η αφορμή για μια συνέχεια της πολύπλευρης παρουσίας του Καθηγητή Σάββα Αγουρίδη και στο μέλλον μέσα από την παραπέρα έρευνα του πλούσιου έργου που άφησε πίσω του.

Σεπτέμβριος 2019

Ο Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής
Καθηγητής Απόστολος Β. Νικολαΐδης

ΔΙΗΜΕΡΙΔΑ

ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ:

*Επιστημονική Μαρτυρία,
Εκκλησιαστική
και Κοινωνική Διακονία*

13 και 14 Μαρτίου 2019

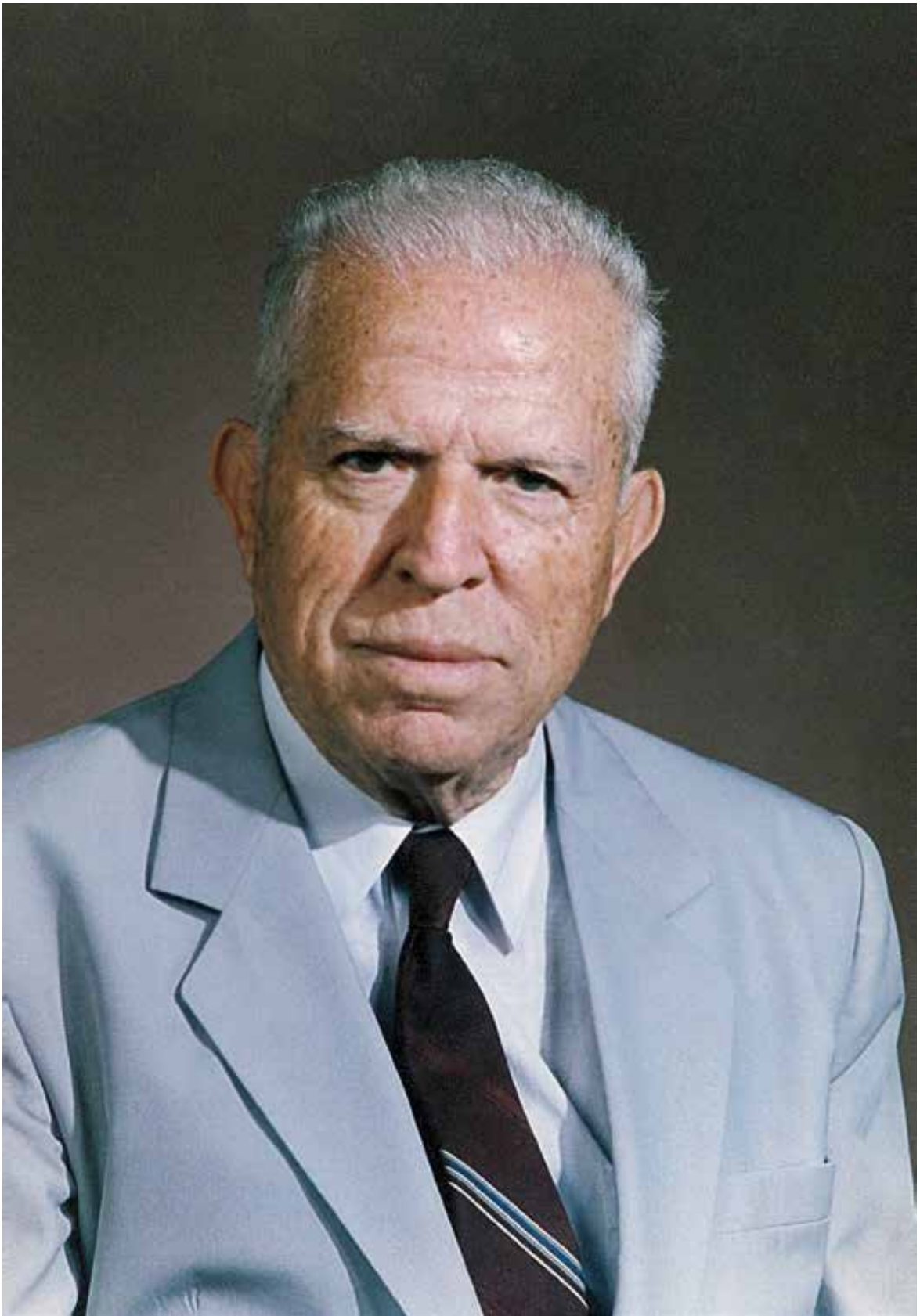
Αίθουσα Τελετών ΕΚΠΑ – Κτήριο Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ – ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Απόστολος Νικολαΐδης
Στέλιος Παπαλεξανδρόπουλος
Σωτήριος Δεσπότης
Χρήστος Καρακόλης
Αθανάσιος Αντωνόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ
(Αίθουσα Τελετών Πανεπιστημίου Αθηνών)

ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ: Ο ΡΗΕΙΚΕΛΕΥΘΟΣ ΒΙΒΛΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

*Χρήστος Καρακόλης, Καθηγητής
του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α*

Ανταποκρινόμενος στην λίαν τιμητική για το πρόσωπό μου πρόσκληση του Κοσμήτορος της Θεολογικής Σχολής, καλούμαι σήμερα να σκιαγραφήσω μέσα στα περιορισμένα χρονικά όρια μιας διαλέξεως τη μορφή και το έργο του αειμνήστου καθηγητή Σάββα Αγουρίδη. Η αποστολή αυτή παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες. Ο καθηγητής Αγουρίδης υπήρξε πολύπλευρη προσωπικότητα, η οποία σφράγισε με τη δυναμική παρουσία της όχι μόνο τον χώρο της εν Ελλάδι Επιστήμης της Καινής Διαθήκης, όχι μόνο τις ορθόδοξες Βιβλικές Σπουδές, αλλά και την εν γένει Ορθόδοξη Θεολογία του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Το δε έργο του αριθμεί δεκάδες βιβλίων και εκατοντάδες άρθρων τόσο για θέματα Καινής Διαθήκης και Βίβλου, όσο και για ευρύτερα θεολογικά, εκκλησιαστικά, αλλά ακόμη και πολιτικά θέματα. Έχει μάλιστα λεχθεί ότι οι καινοδιαθηκικές σπουδές στην Ελλάδα διαιρούνται στις περιόδους προ και μετά Αγουρίδη. Επομένως, ό,τι και να αναφερθεί στο παρόν πλαίσιο θα απέχει από το να αποδώσει δικαιοσύνη στο πρόσωπο και το έργο του τιμωμένου. Εξάλλου ο ομιλών δεν υπήρξε μαθητής του ίδιου του Αγουρίδη, αλλά μαθητής μαθητή του. Γνώρισε προσωπικά τον Αγουρίδη, αλλά δεν τον έζησε εκ του σύνεγγυς. Επομένως η παρουσίαση αυτή δεν θα μπορέσει να ζωντανέψει την προσωπικότητα του ανθρώπου Αγουρίδη, αν και θα επιδιώξει με κάθε δυνατή νηφαλιότητα και με κριτική διάθεση να σταχυολογήσει μέσα από τους σταθμούς της σταδιοδρομίας του, τις δράσεις και την εργογραφία του ορισμένα από τα σημαντικότερα στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν. Στόχος της προσπάθειας αυτής δεν είναι απλώς η διατήρηση στη μνήμη της σπουδαίας προσωπικότητας, αλλά η προβολή της παρακαταθήκης που αφήνει για τη δική μας και για τις μελλοντικές γενιές. Ήδη δε πολύ σημαντικότεροι του ομιλούντος βιβλικοί επιστήμονες, όπως είναι ο αείμνηστος Βασίλειος Τσάκωνας¹ και ο Γεώργιος Πατρώνος,² καθηγητές

---

1. Βλ. Βασιλείου Γ. Τσάκωνα, «Σάββας Χρ. Αγουρίδης: Βίος - Δράσις - Έργον», στην επετηρίδα *Πανεπιστήμιον Αθηνών: Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής* 29 (1994), 9-56.

2. Βλ. Γεωργίου Π. Πατρώνου, «Σάββας Αγουρίδης, Όμότιμος Καθηγητής τής Θεολογικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Αθηνών: Βίος - Σπουδές - Συγγραφικό έργο και δράση», στο περιοδικό *Δελτίο Βιβλικών Μελετών (Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Σάββα Αγουρίδη)* 21/22 (2002/2003), 11-22.

της Θεολογικής μας Σχολής, ο Ιωάννης Καραβιδόπουλος³, καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ., αλλά και ο π. Θεόδωρος Στυλιανόπουλος, καθηγητής της Ελληνορθόδοξης Θεολογικής Σχολής του Τιμίου Σταυρού στη Βοστώνη,⁴ έχουν αναφερθεί διεξοδικά στο πρόσωπο και έχουν αναλύσει το έργο του.

1. Βιογραφικά στοιχεία – επιστημονική και κοινωνική δραστηριότητα

Ο Σάββας Αγουρίδης γεννήθηκε το 1921 στην Αθήνα. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του και έλαβε το πτυχίο της Θεολογίας από τη Θεολογική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών το 1943. Εν συνεχεία εξειδικεύθηκε στον επιστημονικό χώρο των Βιβλικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Duke της Βόρειας Καρολίνας των Η.Π.Α., από το οποίο και έλαβε τον τίτλο του διδάκτορος. Το 1954 εξεπώνησε δεύτερη διδακτορική διατριβή στη Θεολογική Σχολή του Αθήνησι Πανεπιστημίου και το 1956 ολοκλήρωσε την επί υφηγεσία διατριβή του στο αυτό Πανεπιστήμιο. Από το 1956 έως το 1968 υπηρέτησε ως καθηγητής της Καινής Διαθήκης στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. και το 1969 μετεκλήθη στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου και αφυπηρέτησε το 1985.

Κατά τη διάρκεια της μακράς ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας του διακρίθηκε για την πλούσια και πολυδιάστατη επιστημονική και θεολογική δραστηριότητά του. Υπήρξε ένα εκ των αρχαιοτέρων μελών της *Studiorum Novi Testamenti Societas*, της οποίας τα μέλη σήμερα υπερβαίνουν τους 900 καθηγητές της Καινής Διαθήκης από όλα τα μέρη του κόσμου.⁵ Υπήρξε επίσης επί μακρόν μέλος του *Colloquium Oecumenicum Paulinum*, ενός κλειστού κύκλου 30 περίπου διακεκριμένων καθηγητών της Καινής Διαθήκης από όλο τον κόσμο με εξειδίκευση στην παύλεια γραμματεία, οι οποίοι συνέρχονται ανά διετία στη Μονή του Αποστόλου Παύλου εκτός των τειχών στη Ρώμη, για να μελετήσουν επιστημονικά τις παύλειες επιστολές. Εχρημάτισε επί πολλά έτη πρόεδρος του Λυμπεροπούλειου Φιλανθρωπικού Ιδρύματος «Άρτος Ζωής», το οποίο διαμόρφωσε ως ίδρυμα θεραπείας των Βιβλι-

3. Βλ. Ιωάννη Καραβιδόπουλου, «Βίος και έργο του καθηγητή Σάββα Αγουρίδη», στον τόμο *Χριστός και Ιστορία: Επιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του Καθηγητή Σάββα Αγουρίδη* (Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη 6· Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1993), 20-25· Ιωάννης Καραβιδόπουλος, «A Tribute to Professor Savas Agourides», στον τόμο *Sacred Text and Interpretation: Perspectives in Orthodox Biblical Studies*, επιμ. Theodore G. Stylianopoulos (Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 2006), 1-6· Ιωάννη Καραβιδόπουλου, «Μνήμη Καθηγητή Σάββα Αγουρίδη (1921-2009)», στο περιοδικό *Θεολογία* 80/1 (2009), 269-271.

4. Βλ. Theodore G. Stylianopoulos, *The New Testament, An Orthodox Perspective: Scripture, Tradition, Hermeneutics* (Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 1997), 167-168.

5. Σημειωτέον ότι πέρυσι το καλοκαίρι, από 7 ως 10 Αυγούστου, το ετήσιο συνέδριο της *Studiorum Novi Testamenti Societas* φιλοξενήθηκε από το Πανεπιστήμιό μας στην Αθήνα.

κών Σπουδών. Στο πλαίσιο της δραστηριότητας αυτού του Ιδρύματος ο Αγουρίδης εγκαινίασε σειρά μεταφράσεων σπουδαιών διεθνών επιστημονικών βιβλικών έργων, ώστε το ελληνικό αναγνωστικό κοινό να εξοικειωθεί με τα διεθνώς ισχύοντα στον χώρο των Βιβλικών Σπουδών. Ίδρυσε επίσης και διηύθηνε επί πολλά έτη το *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, το μοναδικό εν Ελλάδι επιστημονικό περιοδικό με αποκλειστικό αντικείμενό του τις Βιβλικές Σπουδές. Από κοινού με τον μακαριστό καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α. Νικόλαο Νησιώτη διοργάνωσε το Β' Συνέδριο Ορθόδοξης Θεολογίας στην Αθήνα, το οποίο αποτελεί σταθμό για τα ορθόδοξα θεολογικά γράμματα. Εξάλλου υπήρξε αντιπρόεδρος επί επτά έτη της ελληνορθόδοξης αντιπροσωπείας στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών και μέλος της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής. Υπήρξε ακόμη ένα έκ των ιδρυτικών μελών της Εταιρίας Ορθόδοξων Βιβλικών Θεολόγων, η οποία έχει διοργανώσει πολλά βιβλικά επιστημονικά συνέδρια κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, καθώς επίσης και στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Έλαβε τον τίτλο του επιτίμου διδάκτορος του Πανεπιστημίου της Κραϊόβα στη Ρουμανία το 1996 και της Ελληνορθόδοξης Θεολογικής Σχολής του Τιμίου Σταυρού της Βοστώνης το 2003. Υπηρέτησε επίσης ως αντιπρόεδρος στη Διεθνή Ακαδημία Θρησκευτικών Σπουδών με έδρα τις Βρυξέλλες. Τέλος, ανήκε από κοινού με τους καθηγητές Πέτρο Βασιλειάδη, Ιωάννη Γαλάνη, Γεώργιο Γαλίτη, Ιωάννη Καραβιδόπουλο και Βασίλειο Στογιάννο στην αρχική μεταφραστική ομάδα της Ελληνικής Βιβλικής Εταιρίας, η οποία εξεπόνησε δυναμική μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη Νέα Ελληνική. Υπηρεσιακά ο Αγουρίδης εχημάτισε Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας των Αθηνών, Κοσμήτορας των Θεολογικών Σχολών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, αλλά και Πρυτανεύων στο Ε.Κ.Π.Α. κατά το έτος 1983.

Στο κοινωνικό πεδίο διετέλεσε μεταξύ άλλων πρόεδρος της Κίνησης των Πολιτών κατά του Ρατσισμού και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Χριστιανικής Ένωσης Νέων, ενώ εργάστηκε για τη Διεθνή Κοινωνική Υπηρεσία Βελτίωσης της Κατάστασης των Προσφύγων. Επίσης εντάχθηκε ως μέλος στον Ελληνικό Τομέα της Διεθνούς Ομάδας Δικαιωμάτων των Μειονοτήτων (Minority Rights Group International) και συνέταξε έκθεση για τον Ελληνικό Τομέα της Διεθνούς Ομοσπονδίας του Ελσίνκι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Όπως προαναφέραμε, το έργο του περιλαμβάνει πολυάριθμες μελέτες, μεταξύ αυτών υπομνήματα σε βιβλία της Καινής Διαθήκης (στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, στην Α' προς Κορινθίους Επιστολή, στην Επιστολή Ιακώβου, στις Καθολικές Επιστολές Ιωάννου και στην Αποκάλυψη του Ιωάννου).⁶ Περιλαμβάνει επίσης

---

6. Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, τόμοι Α' και Β' (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2005)· Αποστόλου Παύλου Πρώτη προς Κορινθίους Επιστολή (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2011)· Υπόμνημα στην Επιστολή του Αγίου Ιακώβου (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2012)· Υπόμνημα στις Α', Β' και Γ' Επιστολές

σημαντικές μονογραφίες. Μετά τις δύο διατριβές του επί διδακτορία και επί υφηγεσία για θέματα Ιουδαϊσμού (αναφορικά με τον Ιώσηπο και την Αποκάλυψη του Ενώχ)⁷ ο Αγουρίδης ασχολήθηκε διεξοδικά με την Ιωάννεια Γραμματεία και ειδικά με την Αρχιερατική Προσευχή του Ιησού,⁸ με το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο,⁹ αλλά σε επί μέρους μικρότερες μελέτες του και με όλα σχεδόν τα κείμενα της Καινής Διαθήκης.¹⁰ Εξέδωσε επίσης στα ελληνικά για πρώτη φορά τα Απόκρυφα και Ψευδεπίγραφα της Παλαιάς Διαθήκης σε δύο ογκώδεις τόμους,¹¹ μια επιλογή μεταφρασμένων κειμένων από τα χειρόγραφα του Qumran¹² και μια επιλογή ακόμη από τα χειρόγραφα της γνωστικής βιβλιοθήκης του Nag Hammadi.¹³ Συνέγραψε μεταξύ άλλων ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ,¹⁴ Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη,¹⁵ καθώς επίσης και Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης,¹⁶ ενώ μετέφρασε στα ελληνικά και την επίτομη Θεολογία της Καινής Διαθήκης του Eduard Lohse,¹⁷ καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Göttingen και μετέπειτα Προέδρου της Συνόδου των Ευαγγελικών Επισκόπων της Γερμανίας.

Εκτός από τις ακραιφνώς βιβλικές μελέτες του ο Αγουρίδης ασχολήθηκε και με θέματα ευρύτερου θεολογικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος, πάντοτε βέβαια από την οπτική του βιβλικού επιστήμονα, που αποτελούσε και τη διακριτή του

του Αποστόλου Ιωάννη (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2015)· *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2004).

7. *Τὸ πρόβλημα τῶν προσθηκῶν τῆς Σλαυονικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου τοῦ Ἰωσήπου καὶ ἡ ἐν αὐταῖς περὶ τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρία* (διδακτορική διατριβή· Αθήνα 1954)· *Ἐνώχ, ἦτοι ὁ χαρακτήρ τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ* (διατριβή ἐπί υφηγεσία· Αθήνα 1955). Ἦδη το 1950 ο Αγουρίδης είχε ανακηρυχθεὶ διδάκτορας του Duke University με θέμα διατριβῆς: *Οἱ ἀρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ Σλαυονικὴ μετάφρασις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου τοῦ Ἰωσήπου*, βλ. σχετικὰ Τσάκωνα, «Ἄγουρίδης» (σημ. 1), 10.

8. «Ἡ ἀρχιερατικὴ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ (Ιω. κεφ. 17). Χαρακτήρ καὶ ὑπόμνημα», στην επετηρίδα *Επιστημονικὴ Επετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης* 9 (1964), 395-498.

9. *Ματθαίος ὁ Ευαγγελιστὴς (Διδάσκαλος τῆς αρχικῆς καὶ τῆς σημερινῆς Εκκλησίας)* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2000).

10. Βλ. τον πλήρη κατάλογο της εργογραφίας του Αγουρίδη μέχρι το 1993 στον Τσάκωνα, «Ἄγουρίδης» (σημ. 1), 42-55.

11. *Τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Κείμενα – Εἰσαγωγαί – Σχόλια)*, τόμοι Α' καὶ Β' (Αθήνα 1980 καὶ 1979).

12. Σ. Αγουρίδη καὶ Γ. Γρατσέα (επιμ.), *Τα χειρόγραφα τῆς Νεκρῆς Θάλασσης: Τα εσσαϊκὰ κείμενα του Κουμράν σε νεοελληνικὴ ἀπόδοση* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1988).

13. *Χριστιανικὸς Γνωστικισμὸς: Τα κοπτικὰ κείμενα του Nag Hammadi στην Αἴγυπτο* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1989).

14. *Ιστορία τῆς Θρησκείας του Ισραήλ* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005).

15. *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην* (Αθήνα: Γρηγόρης, 1991).

16. *Ιστορία τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης: Ἑλλάδα, Ρώμη, Ἰουδαία: Ἱστορικὸ καὶ πνευματικὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1985).

17. Eduard Lohse, *Ἐπίτομη Θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2002).

ταυτότητα. Έτσι ασχολήθηκε μεταξύ άλλων κριτικά με την ησυχαστική εμπειρία, με την περί προσώπου ορθόδοξη διδασκαλία και τον σύγχρονο περσοναλισμό, με την τελετουργία του μυστηρίου του Γάμου, με τη σχέση Χριστιανισμού και Ισλάμ, με τη γαλλική επανάσταση, με την ισότητα των φύλων, με το φαινόμενο του φανατισμού, με τις βυζαντινές ρίζες της ορθόδοξης Εκκλησίας, με την οικολογία, με τον διάλογο Χριστιανισμού και Μαρξισμού, με τη σχέση Εκκλησίας και κοινωνίας, με τη σύγχρονη Τριαδολογία, με την Πολιτική Θεολογία, με τη σχέση Ορθοδοξίας και Ελληνισμού, με την ανάγκη συμμετοχής του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση της Εκκλησίας, με το πρόβλημα της Ουνίας, με τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, με τη θρησκευτική ανοχή και την ανεξιθρησκεία στον χώρο της Δύσης, με τον χωρισμό Εκκλησίας και κράτους και με άλλα θέματα.¹⁸ Η ανωτέρω θεματική ποικιλία δείχνει την ευρύτητα των ενδιαφερόντων, αλλά και το πλάτος και το βάθος της μόρφωσης και της γνώσης του αιμνήστου διδασκάλου.

Είναι εμφανές από την παραπάνω σταχυολόγηση της διαδρομής, των ενδιαφερόντων και του επιστημονικού έργου του καθηγητή Αγουρίδη ότι επρόκειτο για έναν πολυμερή και λόγιο άνθρωπο, ο οποίος μοχλούσε όχι μόνο για τη θεραπεία της επιστήμης καθεαυτήν, αλλά και για τη διάχυσή της στο ευρύ κοινό. Οι μαθητές του μεταφέρουν ότι η ικανότητά του να συναρπάζει το ακροατήριό του κατά τις προφορικές παραδόσεις του ήταν σπάνια. Προσέβλεπε στους νέους ανθρώπους ως ελπίδα για το αύριο της Θεολογικής Επιστήμης και της Εκκλησίας. Πέρα από τις πάμπολλες δημοσιεύσεις του διοργάνωσε σειρά σεμιναρίων για το κήρυγμα, καθώς τον απασχολούσε ιδιαίτερα το χαμηλό επίπεδο των κηρυγμάτων στους ναούς και επιθυμούσε διακαώς να συμβάλει στη βιβλική και θεολογική κατάρτιση των κληρικών. Προς τούτο διοργάνωσε την έκδοση από τον Άρτο Ζωής ενός Κυριακοδρομίου ευαγγελικών περικοπών.¹⁹ Πρωτοστάτησε στη διοργάνωση των πρώτων συνεδρίων της Εταιρίας Ορθόδοξων Βιβλικών Θεολόγων, μέσω των οποίων πάσχιζε να επιτύχει την όσμωση όλων των εν Ελλάδι βιβλικών θεολόγων από τους νέους επιστήμονες μέχρι και τους πεπειραμένους καθηγητές.²⁰ Τα συνέδρια αυτά αποτελούν σημεία αναφοράς και σφράγισαν την επιστημονική εξέλιξη πολλών παλαιο-

18. Βλ. τις συλλογές μελετών του Αγουρίδη, *Θεολογία και επικαιρότητα (Μελέτες και άρθρα)*, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1996· *Θεολογία και κοινωνία σε διάλογο*, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1999· *Οράματα και πράγματα: Αμφισβητήσεις, προβλήματα, διέξοδοι στο χώρο της Θεολογίας και της Εκκλησίας* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2010).

19. *Κυριακοδρομίο: Γραπτά κηρύγματα βιβλικών θεολόγων στα ευαγγελικά αναγνώσματα* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2011).

20. Το τελευταίο εκ των συνεδρίων αυτών στο οποίο μετείχε ο καθηγητής Αγουρίδης ήταν το πραγματοποιηθέν στη Λευκάδα από 25 έως 28 Σεπτεμβρίου του 2003 με θέμα τις Ποιμαντικές Επιστολές, βλ. τον τόμο του συνεδρίου: *Η πνευματική παρακαταθήκη του Αποστόλου Παύλου: Ποιμαντικές Επιστολές. Εισηγήσεις ΙΑ' Συνάξεως Ορθόδοξων Βιβλικών Θεολόγων: Λευκάδα, 25 - 28 Σεπτεμβρίου 2003* (Θεσσαλονίκη 2004).

τέρων και σημερινών βιβλικών θεολόγων. Το εκδοτικό του πρόγραμμα στον Άρτο Ζωής ήταν πρωτοποριακό. Μέσω των μεταφράσεων έργων-σταθμών στην ιστορία της βιβλικής επιστήμης, όπως είναι μεταξύ άλλων η Ιστορία της Έρευνας του Βίου του Ιησού του Albert Schweitzer,²¹ η Θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης του Walter Zimmerli²² η προαναφερθείσα Θεολογία της Καινής Διαθήκης του Eduard Lohse,²³ το Χριστός και Χρόνος του Oscar Cullmann²⁴ και ο Αρχέγονος Χριστιανισμός του Johannes Weiss,²⁵ ο Αγουρίδης επεδίωξε να φέρει σε επαφή τους θεολόγους, αλλά και το ευρύ κοινό με τη διεθνή βιβλική έρευνα και δη με την ιστορικοκριτική μέθοδο εργασίας και τα πορίσματά της. Επίσης οι εκδόσεις κειμένων άγνωστων στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό αποτέλεσαν μία από τις προτεραιότητές του. Ενόσω στο εξωτερικό οι νεοανακαλυφθείσες βιβλιοθήκες των χειρογράφων του Qumran και του Nag Hammadi γίνονταν αντικείμενο ευρειών επιστημονικών συζητήσεων και διεξοδικής μελέτης, στην Ελλάδα επικρατούσε σχεδόν πλήρης άγνοια του θέματος. Πρωτίστως ο Αγουρίδης ήταν αυτός που κατέστησε τα συγκεκριμένα κείμενα, αλλά και τους κόσμους που αυτά εκπροσωπούσαν, δηλαδή τον Ιουδαϊσμό της εποχής της Καινής Διαθήκης και τον Γνωστικισμό των πρώτων χριστιανικών αιώνων, προσιτά στο ευρύ κοινό. Το *Δελτίο Βιβλικών Μελετών* έγινε το βήμα, στο οποίο μπορούσαν οι βιβλικοί θεολόγοι να δημοσιεύσουν τις μελέτες τους και να τις θέσουν υπό την κρίση της επιστημονικής κοινότητας, αλλά κυρίως οι έχοντες βιβλικά ενδιαφέροντα και θεολογικές ανησυχίες μπορούσαν να έλθουν σε επαφή με τις διεθνώς κρατούσες επιστημονικές τάσεις. Μόχθησε για να προσφέρει για πρώτη φορά, από κοινού με τους ομοτέχνους του, μια μετάφραση της Καινής Διαθήκης δυναμικής αντιστοιχίας, η οποία να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και να μπορεί να μεταφέρει το ευαγγελικό μήνυμα σε αναγνώστες χωρίς ιδιαίτερες θεολογικές προϋποθέσεις και παραστάσεις.

Παράλληλα κράτησε ψηλά τη σημαία της ελληνικής βιβλικής επιστήμης στο εξωτερικό, όπου ήταν πασίγνωστος, αφού μετείχε συστηματικά σε επιστημονικά συνέδρια, φόρα, εταιρίες, αλλά και αρθρογραφούσε στην αγγλική γλώσσα. Προώθησε μια σειρά από ταλαντούχους νέους θεολόγους, οι οποίοι εξελίχθηκαν και έγιναν καθηγητές της Καινής Διαθήκης, αλλά και σφράγισε με την παρουσία και

21. Albert Schweitzer, *Ιστορία τής έρευνας του βίου του Ιησού*, επιμ. Β. Στογιάννος, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1982.

22. Walther Zimmerli, *Έπίτομη Θεολογία τής Παλαιάς Διαθήκης*, μετάφρ. Β. Στογιάννος, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2001.

23. Βλ. σημ. 17.

24. Oscar Cullmann, *Χριστός και χρόνος: χρόνος και ιστορία στή ζωή του αρχέγονου Χριστιανισμού*, μετάφρ. Π. Κουμάντος, επιμ. κειμένου Αικ. Χιωτέλη (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1997).

25. Johannes Weiss, *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός: ή ιστορία τής περιόδου 30-150 μ.Χ.*, μετάφρ. Σ. Αγουρίδης, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2001.

το έργο του γενιές φοιτητών θεολογίας και θεολόγων μαθαίνοντάς τους να σκέφτονται κριτικά και να βλέπουν πίσω από τα επιφαινόμενα.

Πέραν αυτών είναι αξιοσημείωτες και οι κοινωνικές του δραστηριότητες, όπως είδαμε προηγουμένως. Ο Αγουρίδης πίστευε βαθιά στην ανάγκη θεολογικής μόρφωσης και επιμόρφωσης των μελών της Εκκλησίας και ήταν πεπεισμένος ότι αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με συντονισμένες προσπάθειες σε πανελλαδικό επίπεδο. Για τον λόγο αυτόν αγκάλιασε αρχικά τις χριστιανικές αδελφότητες και τη μεταρρυθμιστική τους δραστηριότητα. Τον συνεπήρε δε ειδικά η αγάπη τους προς τη Βίβλο και η καλλιέργεια της μελέτης της, ακόμη και σε ιδιωτικούς κύκλους και συναντήσεις. Αλλά ο Αγουρίδης πίστευε επίσης ότι μια τέτοια προσπάθεια δεν μπορούσε να είναι αυτονομημένη σε σχέση με τη συνολική πορεία της ελληνικής κοινωνίας. Για τον λόγο αυτόν δραστηριοποιήθηκε και στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο, ενώ πρέσβευε την άποψη ότι και η διοικούσα Εκκλησία της Ελλάδος έχρηζε μεταρρύθμισης ειδικά ως προς τους προερχόμενους από το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία απαρχαιωμένους θεσμούς της.²⁶ Για τον λόγο αυτόν δραστηριοποιήθηκε και στο πεδίο των ειρηνευτικών κινήματων, των δικαιωμάτων των προσφύγων και των μειονοτήτων, και συνδέθηκε με την αριστερή διάνοηση της χώρας. Με τον πάντοτε ασυμβίβαστο και ενίοτε εκρηκτικό χαρακτήρα του ήλθε επανειλημμένως σε σύγκρουση με το πολιτικό, το εκκλησιαστικό, το κοινωνικό και το πανεπιστημιακό κατεστημένο προκειμένου να μη συμβιβαστεί και να μην προδώσει τις ιδέες και τα οράματά του. Η στάση του αυτή τον οδήγησε κάποιες φορές συνειδητά στο περιθώριο των εξελίξεων με αποκορύφωμα την πρόωρη συνταξιοδότησή του σε ηλικία 64 ετών.²⁷ Ασφαλώς ο ομιλών δεν είναι σε θέση να κρίνει την ορθότητα ή μη κάποιων αποφάσεων και επιλογών του αιμνήστου καθηγητή. Αλλά οφείλουμε να εξάρουμε το ότι ο Αγουρίδης υπήρξε μια διακριτή και πολύτιμη θεολογική και εκκλησιαστική φωνή. Σε αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό του θα επικεντρώσουμε το υπόλοιπο της παρούσης διαλέξεως.

---

26. Βλ. το άρθρο του Αγουρίδη, «Η Εκκλησία θα μείνει στο Βυζάντιο;», *Οράματα και πράγματα* (σημ. 18), 326–328.

27. Βλ. το αυτοβιογραφικό κείμενο του Αγουρίδη, «Το πνευματικό μου ταξίδι ως φοιτητή της Θεολογίας, ως εκκλησιαστικού ηγέτη της νεολαίας και ως πανεπιστημιακού δασκάλου», *Οράματα και πράγματα* (σημ. 18), 200–210.

2. Αποτίμηση του έργου

Έχει επισημανθεί ότι η φωνή του Αγουρίδη υπήρξε προφητική,²⁸ όχι βέβαια με την έννοια του εκστατισμού ή της μεταφοράς στον κόσμο της φωνής του Θεού, αλλά με την έννοια του ελεγκτικού, ανατρεπτικού και ανανεωτικού λόγου, που δεν επιτρέπει τον εφησυχασμό και τη μετατροπή της εκκλησιαστικής πίστης σε κατεστημένο, και της εκκλησιαστικής διοίκησης σε καθεστώς, αλλά τηρουμένων των αναλογιών και της θεολογίας σε μια αρτηριοσκληρωτική επανάληψη θέσεων και απόψεων του παρελθόντος. Ο Αγουρίδης είχε πάντοτε τη βούληση να εκφράζει τις δυσάρεστες αλήθειες, να ελέγχει τη θρησκευτικότητα, την ευσέβεια και τις δομές εξουσίας σύμφωνα με το βιβλικό πνεύμα και την καταγραφόμενη στη Βίβλο αυθεντική χριστιανική πίστη.

Στο επιστημονικό πεδίο υπήρξε άτεγκτος κριτής της μετριότητας και της μετριοκρατίας και προωθούσε όπου μπορούσε την αριστεία. Θεωρούσε ότι δεν μπορούν στα επιστημονικά φόρα να γίνονται ανεκτές συνεισφορές οι οποίες δεν πληρούν το ελάχιστο κριτήριο επιστημονικότητας. Όπου όμως διέβλεπε φιλότιμη προσπάθεια νέων, άπειρων, αλλά συγχρόνως πολλά υποσχόμενων συναδέλφων, εκεί έσπευδε με εποικοδομητική κριτική να βοηθήσει στην επιστημονική εξέλιξή τους. Ήξερε κανείς ότι, αν βρισκόταν σε συνέδριο με τον Αγουρίδη, θα δεχόταν την κριτική, αλλά και ότι η κριτική αυτή θα ήταν δίκαιη και θεμελιωμένη, ακόμη και αν κανείς διαφωνούσε μαζί του στα επί μέρους. Ο Αγουρίδης ήταν, όπως και όλοι οι σοβαροί βιβλικοί επιστήμονες της εποχής του, θιασώτης της ιστορικοκριτικής μεθόδου.²⁹ Η μέθοδος αυτή έχει σήμερα σχετικοποιηθεί, καθώς η βιβλική επιστήμη έχει κάνει άλματα κατά τις τελευταίες δεκαετίες.³⁰ Μένει ωστόσο ως μήνυμα για το σήμερα η πεισματική εμμονή του Αγουρίδη στην επιστημονική ποιότητα και στο να παρακολουθούν οι βιβλικοί επιστήμονες στην Ελλάδα τη διεθνή εξέλιξη της επιστήμης και να διαλέγονται κριτικά μαζί της, και όχι βέβαια να την αγνοούν υπό την πρόφαση της διαφορετικότητας της Ορθοδοξίας.

Ο ίδιος τόλμησε ευθύς εξ αρχής να μιλήσει μέσα στο άκρως συντηρητικό κοι-

28. Κατεξοχήν μελετά και αναδεικνύει το προφητικό στοιχείο στο έργο και την προσωπικότητα του Αγουρίδη ο φίλος και συνάδελφος Παντελής Καλαϊτζίδης, διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου, στο υπό δημοσίευση άρθρο του «Ο Σάββας Αγουρίδης και ο προφητικός χριστιανισμός», στο περιοδικό *Σύναξη* 152 (09-12/2019), το οποίο είχε την ευγενή καλωσύνη να θέσει υπόψη μου.

29. Βλ. Σάββα Αγουρίδη, *Ερμηνευτική τῶν Ἱερῶν Κειμένων: Προβλήματα - μέθοδοι ἐργασίας στήν ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν* (Αθήνα: Ἄρτος Ζωής, ²2000), 237-262.

30. Βλ. αντιπροσωπευτικά Paula Gooder (επιμ.), *Αναζητώντας το νόημα: Μια εισαγωγή στην ἐρμηνεία της Καινῆς Διαθήκης*, μετάφρ. Αικ. Τσαλαμπούνη και Χ. Ατματζίδης (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2010).

νωνικό και εκκλησιαστικό περιβάλλον της μεταπολεμικής Ελλάδας με τη γλώσσα της διεθνούς Βιβλικής Επιστήμης. Έθεσε με παρρησία τα θέματα της ανωνυμίας και της ψευδεπιγραφίας βιβλίων της Καινής Διαθήκης,³¹ όταν κανείς άλλος δεν τολμούσε να θίξει αυτό που για τη διεθνή επιστημονική κοινότητα ήταν αυτονόητο, ενώ αντίστοιχα οι Έλληνες Πατρολόγοι δεν είχαν καμία δυσκολία να αναφέρονται φερ' ειπείν στα έργα του Ψευδοδιονυσίου του Αρεοπαγίτη.³² Υιοθέτησε και προέβαλε τις σύγχρονες θεωρίες περί των πηγών των ευαγγελίων, αλλά και ευρύτερα περί της χρήσης πηγών με διακριτές θεολογικές κατευθύνσεις και τάσεις στα διάφορα βιβλικά κείμενα.³³ Παρά τον απεριόριστο σεβασμό του για την πατερική ερμηνευτική γραμματεία, ειδικά αυτήν της κλασικής πατερικής εποχής,³⁴ ήταν αυτός που κατεξοχήν τόλμησε να αποσυνδέσει την επιστημονική προσέγγιση της Βίβλου από την μεταγενέστερη κατανόησή της και να θεωρήσει τη Βίβλο εντός του ιστορικού, κοινωνικού και θρησκευτικού περιβάλλοντός της,³⁵ όπως οφείλει να πράττει κάθε επιστήμονας, ώστε μετά ως δεύτερο βήμα, να εξετάσει και τη μεταγενέστερη κατανόηση και πρόσληψή της από την πατερική γραμματεία, αλλά και την ενσωμάτωσή της στα κείμενα της εκκλησιαστικής λατρείας.³⁶

Στο σημείο αυτό μπορούμε να παρατηρήσουμε μια εξέλιξη στη σκέψη του Αγουρίδη. Κατά την περίοδο της καθηγεσίας του στη Θεσσαλονίκη υπήρξε προσεκτικός, χωρίς βέβαια να προδίδει τις επιστημονικές αρχές του, και κατέβαλλε προσπάθειες να διατηρήσει κώδικα επικοινωνίας μεταξύ των επιστημονικών τοποθετήσεών του και της επίσημης εκκλησιαστικής γραμμής. Αυτό το επεδίωκε φερ' ειπείν με το να παραθέτει τις σύγχρονες απόψεις, αλλά και να αποστασιοποιείται από τις πλέον ριζοσπαστικές εξ αυτών.³⁷ Αργότερα ωστόσο, μετά την κάθοδό του στην Αθήνα, ο Αγουρίδης αρχίζει να γίνεται ο ίδιος πιο ριζοσπαστικός και απόλυτος στις αρχές του, ενίοτε δε και συγκρουσιακός. Δυστυχώς πλην εξαιρέσεων η διοικούσα Εκκλησία, η οποία τον είχε αγκαλιάσει στη Θεσσαλονίκη, διαφοροποιείται πλέον στην Αθήνα και τον εξωθεί σταδιακά στο περιθώριο, έναν κατεξοχήν εκκλησιαστικό θεολόγο με πόνο και αγάπη για την Εκκλησία, αλλά και με όραμα γι' αυτήν. Ο προφητικός του λόγος γίνεται έτσι πιο οξύς, αρχίζει να απογοητεύε-

31. Βλ. ενδεικτικά ως προς το πρόβλημα του συγγραφέα του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου Σάββα Αγουρίδου, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην* (Αθήνα: Γρηγόρης, 1971), 163.

32. Βλ. ενδεικτικά Παναγιώτη Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία. Τόμος Ε': Γραμματεία της πρωτοβυζαντινής περιόδου, στ' - θ' αιώνας* (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1992), 78-84.

33. Βλ. Αγουρίδη, *Ερμηνευτική* (σημ. 29), 238-246.

34. Ό.π., 146-178.

35. Βλ. τα «Εισαγωγικά» στο Αγουρίδη, *Ιστορία* (σημ. 16), 9-15.

36. Βλ. Αγουρίδη, *Ερμηνευτική* (σημ. 29), 79-95.

37. Βλ. π.χ. Σάββα Χ. Αγουρίδου, «Εισαγωγικά εις τὸ Δ' Εὐαγγέλιον», στον τόμο του ιδίου, *Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης: Εἰσαγωγικά, ἐξηγητικά, καὶ θεολογικά μελετήματα εις τὸ Δ' Εὐαγγέλιον* (Αθήναι 1984), 5-9.

ται και να αναζητεί τα αίτια της συντηρητικότητας της εκκλησιαστικής διοίκησης στην ιστορική πορεία της ελληνικής και ευρύτερα της βαλκανικής Ορθοδοξίας, αλλά και στην έλλειψη ή τη μονομέρεια των επικρατούντων παιδευτικών σχημάτων στον χώρο της πανεπιστημιακής θεολογικής εκπαίδευσης. Μάλλον η συνεχής περιθωριοποίηση του Αγουρίδη τόσο από το συντηρητικό περιβάλλον της τότε Θεολογικής Σχολής Αθηνών, όσο και από την εκκλησιαστική διοίκηση, η οποία επέλεξε να τον αγνοεί ή και να επιτρέπει σε διάφορες φονταμενταλιστικές φωνές να επιτίθενται εναντίον του, τον εξώθησε στο να υιοθετήσει και ο ίδιος ολοένα και πιο ακραίες θέσεις και διατυπώσεις. Πρόκειται για ένα μάθημα που ίσως ακόμη μέχρι σήμερα δεν το έχουμε αφομοιώσει αρκούντως: Οι προφητικές φωνές, όσο ενοχλητικές και αν είναι, δεν πρέπει να εξαναγκάζονται να σιωπούν ούτε να εξωθούνται στο περιθώριο, αλλά να εισακούονται και να αφήνονται να έλθουν σε διάλογο με τις υπόλοιπες θεολογικές και εκκλησιαστικές φωνές, ώστε να προβληματίσουν και να μπορέσουν να επιδράσουν ανανεωτικά στην πορεία της Εκκλησίας και της Θεολογίας.³⁸ Ο Αγουρίδης πάντοτε έβλεπε εαυτόν ως εργάτη της Εκκλησίας. Δυστυχώς η επίσημη Εκκλησία τον είδε σε πολύ μεγάλο βαθμό ως κίνδυνο και έχασε την ευκαιρία να επωφεληθεί από τον κριτικό λόγο και τη σοφία του.

Ο Αγουρίδης παρά τις πολλές απογοητεύσεις του ποτέ δεν έχασε την ελπίδα του για την αναβάθμιση της θεολογικής παιδείας της Εκκλησίας και εν γένει της ελληνικής κοινωνίας. Την παιδεία αυτήν την συνέδεε άρρηκτα με τη Βίβλο. Θεωρούσε ότι η Βίβλος με την πληθωρικότητα των θεολογιών και των ρευμάτων που απηχεί, καθώς και με την εγγύτητά της στο αρχέγονο χριστιανικό πνεύμα, μπορεί να αποτελέσει τον καθρέπτη διά του οποίου η Εκκλησία και η σύγχρονη θεολογία ως η γλώσσα της Εκκλησίας μπορούν να αξιολογήσουν την πορεία και την ταυτότητά τους και να μεταρρυθμιστούν δεόντως, ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες του σύγχρονου κόσμου. Ωστόσο, όσο όδευε προς τα τέλη του βίου του, τόσο φαίνεται να τον απασχολούσε το γεγονός ότι δεν μπορούσε να διακρίνει κάποια πρόοδο στα ανοικτά μέτωπα και προβλήματα που από πολλά χρόνια είχε επισημάνει. Χωρίς ποτέ να χάσει την ελπίδα του, άρχισε πια να θέτει τα προβλήματα με ακόμη μεγαλύτερη παρησία. Το αποκορύφωμα όλης αυτής της πορείας βρίσκεται σε μια εισήγησή του στην πρώτη Διεθνή Συνάντηση Δυτικοευρωπαίων και Ανατολικοευρωπαίων Καινοδιαθηκολόγων στο ρουμανικό μοναστήρι του Νεάμτς τον Σεπτέμβριο του 1998.³⁹ Η εισήγηση εκείνη του Αγουρίδη υπό τον τίτ-

38. Βλ. τη σχετική κοινωνιολογική ανάλυση του Gerd Theissen, «Kirche oder Sekte? Über Einheit und Konflikte im frühen Urchristentum», στον τόμο *Einheit der Kirche im Neuen Testament: Dritte europäische orthodox-westliche Exegetenkonferenz in Sankt Petersburg 24.-31. August 2005*, επιμ. Α. Α. Alexeev, C. Karakolis και U. Luz (Tübingen: Mohr Siebeck, 2008), 81-101.

39. Σημειωτέον ότι τα σημαντικά αυτά συνέδρια συνεχίζονται σε τακτά χρονικά διαστήματα μέχρι και σήμερα.

λο «Ορθόδοξη Εκκλησία και σύγχρονη βιβλική έρευνα»⁴⁰ αποτελεί τη συνοπτική καταγραφή όλων των πνευματικών αγώνων και αγωνιών του καθηγητή από την ανατολή μέχρι τη δύση του βίου του. Θα προσπαθήσω ακολούθως να συνοψίσω τις βασικές θέσεις αυτής της παρακαταθήκης.

Ο Αγουρίδης αρχίζει την εισήγησή του με την παρατήρηση ότι οι βιβλικοί θεολόγοι πρέπει να είναι μια οικογένεια και ότι σε μια οικογένεια πρέπει να υπάρχει εντιμότητα, διότι δεν είναι δυνατόν να θεραπεύσουμε τα προβλήματα, εάν δεν μιλήσουμε ανοικτά και με τιμότητα ακόμη και για τα πλέον επώδυνα εξ αυτών.⁴¹ Ο Αγουρίδης συνεχίζει με τρεις εισαγωγικές παρατηρήσεις: 1. Η Εκκλησία έχασε βαθμιαία από πολύ νωρίς την πρωτογενή πρόσβασή της στη Βίβλο, η οποία πλέον γινόταν κατανοητή, ήδη από τα βυζαντινά χρόνια πρωτίστως μέσω της Λειτουργίας και των πατερικών συγγραφών. Η πραγματικότητα αυτή δεν έχει καταστεί εφικτό να αναστραφεί ούτε καν από τις σύγχρονες Θεολογικές Σχολές. 2. Πλην εξαιρέσεων η μόνη επιστημονική ενασχόληση με τη Βίβλο μετά την κλασική πατερική εποχή ήταν η δημιουργία των κατένων. 3. Ο εθνικισμός των ορθόδοξων εκκλησιών, αλλά και οι πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις στον χώρο της Ανατολικής Ευρώπης κατά τον εικοστό αιώνα εμπόδισαν τον ορθόδοξο χώρο να παρακολουθήσει την πρόοδο και την εξέλιξη της Βιβλικής Επιστήμης στη Δύση.⁴²

Εν συνεχεία ο Αγουρίδης εκθέτει τα προβλήματα που κατά τη γνώμη του συνοδεύουν τη μελέτη της Βίβλου στο Πανεπιστήμιο.⁴³ Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνει ότι δεν αρκεί η μελέτη των αρχαίων γλωσσών, αλλά χρειάζεται και η κριτική και σφαιρική γνώση του περιεχομένου της Βίβλου. Η ιστορικοκριτική μέθοδος ασκείται από μια ασήμαντη μειονότητα καθηγητών και ερευνητών, ενώ συχνά απορρίπτεται ως προτεσταντικής προέλευσης και αιρετική από τους πλείστους ακαδημαϊκούς διδασκάλους. Τέλος, η βιβλική ερμηνεία ασκείται μέσα από πληθώρα πατερικών χωρίων, πολλές φορές ασύνδετων μεταξύ τους, και όχι πρωτογενώς. Την τελευταία αυτήν τάση ο Αγουρίδης την ονομάζει «παραδοσιασμό» (traditionalism).⁴⁴ Ο παραδοσιασμός σημαίνει την αντίληψη ότι το παρελθόν είναι σε κάθε περίπτωση καλύτερο από το παρόν και το μέλλον, και ότι πρέπει συνεχώς να ανατρέχουμε σε αυτό, αντί να αναζητούμε την πορεία μας προς το μέλλον και να προετοιμαζόμαστε γι' αυτήν. Με το φαινόμενο αυτό συνδέεται ο ορθόδοξος

---

40. Savas Agourides, «The Orthodox Church and Contemporary Biblical Research», στον τόμο *Auslegung der Bibel in orthodoxer und westlicher Perspektive: Akten des west-östlichen Neutestamentler/innen-Symposiums von Neamt vom 4.-11. September 1998*, επιμ. James D. G. Dunn κ.ά. (Tübingen: Mohr Siebeck, 2000), 139-152.

41. Ό.π., 139.

42. Ό.π., 140-141.

43. Ό.π., 142-145.

44. Ό.π., 146-150.

φονταμενταλισμός, η στείρα επανάληψη και παράθεση πληθώρας πατερικών χωρίων, ο σχολαστικισμός στη θεολογική αντίληψη, καθώς και η έλλειψη κριτικής και πρωτότυπης θεολογικής σκέψης. Τέλος, ο καθηγητής αναφέρεται με μελανά χρώματα στο κίνημα της Νεορθοδοξίας, το οποίο ανανέωσε την ορθόδοξη σκέψη και παράδοση τις δεκατίες του 60 και του 70, αλλά κατά τη γνώμη του με επικίνδυνο τρόπο. Το κίνημα αυτό υποβάθμισε τη σημασία και την αξία της Βίβλου και έτσι υποβάθμισε και την αξία της ιστορίας και της ιστορικότητας, άρα και τη σημασία της εσχατολογίας ως του τέλους της ιστορίας. Αντίθετα τόνισε αφενός τη σημασία της Ευχαριστίας ως εμπειρίας κοινωνίας και αφετέρου τη σημασία της αχρονικής και ανιστορικής προσωπικής μυστικής και θεοτικής εμπειρίας, πολλές φορές δε αυτά τα δύο σε πλήρη αντίθεση μεταξύ τους. Παράλληλα οι νεορθόδοξοι θεολόγοι δαιμονοποίησαν οτιδήποτε δυτικό ως αιρετικό και εξιδανίκευσαν οτιδήποτε ανατολικό και ορθόδοξο.⁴⁵

Στα συμπεράσματά του ο καθηγητής Αγουρίδης παρατηρεί ότι παρά ταύτα έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος στις βιβλικές σπουδές στην Ελλάδα, αλλά όχι τέτοια που να μπορέσει να ανατρέψει το καθεστώς, όπως το αποκαλεί, της πολιτικής ορθοδοξίας, του παραδοσιασμού και της νεορθοδοξίας. Θεωρεί εξάλλου ότι οι βιβλικοί θεολόγοι πρέπει να ακολουθήσουν το παράδειγμα των ρωμαιοκαθολικών συναδέλφων τους, όπως π.χ. ο π. Marie-Joseph Lagrange, οι οποίοι αποτέλεσαν υπόδειγμα πιστών μελών της Εκκλησίας, αλλά και ασυμβίβαστων βιβλικών επιστημόνων. Διαβλέπει ότι η τεχνητή πόλωση μεταξύ Ανατολής και Δύσης οδεύει προς το τέλος της και ότι η ίδια η ελληνική κοινωνία θα αντιληφθεί ότι αυτά που μας ενώνουν με τη Δύση είναι πολύ περισσότερα και σημαντικότερα από αυτά που μας χωρίζουν. Τον ανησυχεί το γεγονός ότι ακόμη πολλοί συμπατριώτες μας αδυνατούν να κατανοήσουν στοιχειωδώς τη Βίβλο. Τέλος, θεωρεί ότι μετά την εξέταση των ιστορικών και κοινωνικών αιτιών που μας οδήγησαν στην παρούσα κατάσταση οφείλουμε τώρα να δρομολογήσουμε ως Εκκλησία μια βιβλική και λειτουργική μεταρρύθμιση.⁴⁶

Φρονούμε ταπεινώς ότι από τις ανωτέρω θέσεις του Αγουρίδη φαίνεται το ποιος ήταν και το τι πρέσβευε. Μπορεί κανείς να συμφωνεί ή να διαφωνεί εν μέρει ή συνολικά με τις τοποθετήσεις του. Αλλά δεν μπορεί να μη διακρίνει την καθαρότητα της σκέψης, την εντιμότητα, το ασυμβίβαστο του χαρακτήρα του, τον οραματισμό για μια πεπαιδευμένη Εκκλησία και κοινωνία, την κριτική ματιά, την οξεία έκφραση, την αμεσότητα και το ανυπόκριτο του λόγου του. Όλα αυτά ακριβώς συνιστούν την προφητικότητα της σκέψης και του λόγου του Αγουρίδη. Και όλα

45. Ό.π., 150-151.

46. Ό.π., 152.

αυτά, έστω και αν πρέπει κανείς να τα συζητήσει εις βάθος, έστω και αν μπορεί να εγείρει σε πολλά εξ αυτών σημαντικές ενστάσεις, δεν μπορούν να αγνοηθούν, δεν μπορούν να κρυφτούν κάτω από το χαλί. Πρέπει να γίνουν αντικείμενο ζύμωσης, ώστε να προκύψει μέσα από αυτά μια νέα περισσότερη συνειδητοποιημένη πορεία, επιστημονική, θεολογική και εκκλησιαστική.

Σήμερα, είκοσι περίπου χρόνια μετά το κείμενο αυτό, ασφαλώς η κατάσταση δεν είναι ίδια. Δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι οι βιβλικές σπουδές στην Ελλάδα συνέχισαν να ανθίζουν και πλέον έχουν καθιερωθεί ως ένας σημαντικός και ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος, ο οποίος δικαιούται να διατυπώνει ακόμη και ρηξικέλευθες απόψεις. Αλλά η αγάπη για τη Βίβλο και η γνώση της Βίβλου ακόμη δεν έχουν διαχυθεί ούτε στην ελληνική κοινωνία ούτε στο εκκλησιαστικό σώμα ούτε ακόμη και στους άλλους κλάδους της παρ' ημίν Επιστήμης της Θεολογίας.

Ποια είναι η παρακαταθήκη του καθηγητή Αγουρίδη; Ποια είναι η δέουσα τιμή σε αυτόν τον λαμπρό επιστήμονα, σε αυτόν τον πρωτοπόρο διανοητή, σε αυτόν τον ζηλωτή Χριστιανό; Όχι βέβαια απλώς το να θυμόμαστε τα επιτεύγματα και τις θέσεις του, αλλά το να προσπαθήσουμε να ανταποκριθούμε στο όραμά του· ένα όραμα μιας σοβαρής ανανέωσης της θεολογικής σκέψης και του εκκλησιαστικού οργανισμού, αδιάκοπης κριτικής των κακώς κειμένων, των κατεστημένων και των καθεστώτων, ακαδημαϊκών, κοινωνικών και εκκλησιαστικών, συνεχούς βελτίωσης και εκπαίδευσης, μεγάλης ευαισθησίας για τα κοινωνικά προβλήματα και θέματα, ασυμβίβαστης πρόωθησης της αριστείας και καταπολέμησης της μετριοκρατίας, εκσυγχρονισμού της κοινωνίας και μεταρρύθμισης των απαρχαιωμένων εκκλησιαστικών θεσμών και πρακτικών.

Πράγματι, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι ο Αγουρίδης υπήρξε ρηξικέλευθος βιβλικός επιστήμονας και θεολόγος. Καλούμαστε λοιπόν, εφόσον όντως θέλουμε να τον τιμήσουμε, να καταστούμε κι εμείς ως ακαδημαϊκοί διδάσκαλοι ρηξικέλευθοι. Όχι απαραίτητα ακολουθώντας τις επιμέρους απόψεις του, αλλά υπερασπιζόμενοι με εντιμότητα και ακεραιότητα τις αδιαπραγμάτευτες αξίες της Θεολογίας ως Επιστήμης και παράλληλα ως λειτουργήματος της Εκκλησίας.